

סוגיה ז: בל יראה ובל ימצא (2): חמץ שאינו ידוע

רקע

להשלמת סוגיית בל יראה ובל ימצא, וכרקע לסוגיית בדיקת חמץ, יש ללמוד גם את סוגיית בל יראה ובל ימצא בחמץ שאינו ידוע.

מקורות

- א. גמ' כא. כל שעה שמותר לאכול מאכיל... תנא נמי עופות" [בעיקר מ"למה לי למיתנא בהמה"]
 ב. רש"י ד"ה ואי תנא חיה [שים לב לגרסה ב"ספר אחר"]
 תוס' ד"ה ואי
 ח' הר"ן ד"ה אבל חיה, ואי תנא חיה
 מאירי ד"ה אמר המאירי, "וזה שהזכיר בהנאה זו בהמה וחיה... הוזכרו עופות אגבן"

מאירי ד"ה אמר המאירי

... וזה שהזכיר בהנאה זו בהמה וחיה פירשו בגמ' שאילו הוזכרה בהמה לבד הייתי אומר דוקא בהמה שמשירת לפניה ויכול בעל הבית לראות מה ששיירה ומבער אבל חיה שדרכה להצניע ואין בעל הבית רואה את הנשאר כדי שיבערהו שמא הייתי אוסר קא משמע לן חיה, ואילו הוזכרה חיה הייתי אומר דוקא חיה שהיא מצנעת ונשאר במקום שלא נמצא עוד והרי הוא כמבוער הואיל ובטלו ואין בו חשש מכשול אבל בהמה שמשירתו לפניו שמא יתרשל בביעורו ויבוא בו לידי מכשול קא משמע לן. ואחר שהוצרכו להזכיר בהמה וחיה הוזכרו עופות אגבן.

ח' הר"ן ד"ה אבל חיה, ואי תנא חיה

אבל חיה דאי משיירה מצנעא ליה, נראה לי דהכי פירשו דכיון שדרכה להצניע הוה כמטמין שאף על פי שאם (מצה) [מצא] (ו)חמץ בביתו לאחר בדיקה אינו עובר עליו למפרע מדאמרינן לעיל וכי משכח לה ניבטלה, היינו בנשאר שם שלא מדעתו אבל כשנותן אותו לפני חיה שדרכה להצניע הרי הוא כמטמין, קא משמע לן דלא דדילמא לא שיירא ולא מצנעא.
 ואי תנא חיה דאי משיירא מיהת מצנע ליה, כלומר ולא מצי עובר דדילמא לא משיירא ואי משיירא מצנע ליה והוה ליה כחמץ שנשאר בביתו לאחר בדיקה שאינו עובר עליו וכדכתיבנא...

הסבר הסוגיה

"ואי תנא חיה משום דאי משיירא מיהת מצנעא אבל בהמה זימנין דמשיירא ולא מסיק אדעתיה וקאי עליה בבל יראה ובבל ימצא אימא לא צריכא". [גמ' כא.]

המשנה בריש פרק שני [כא.] אומרת: "כל שעה שמותר לאכול מאכיל לבהמה לחיה ולעופות". מקשה הגמ' מדוע צריכה המשנה לכתוב גם בהמה גם חיה וגם עופות. מתרצת הגמ': "צריכא דאי תנא בהמה דאי משיירא חזי לה אבל חיה דאי משיירא קמצנעא לה אימא לא. ואי תנא חיה משום דאי משיירא מיהת מצנעא אבל בהמה זימנין דמשיירא ולא מסיק אדעתיה וקאי עליה בבל יראה ובבל ימצא אימא לא צריכא". משמע מהגמ' שאין עוברים בבל יראה ובל ימצא על חמץ שחיה מצניעה.

תוס' מקשה על הגמ' מסוגייתנו שאוסרת הטמנת חמץ. מתרץ התוס' [ד"ה ואין] שאין עוברים בבל יראה ובל ימצא בחמץ טמון שאינו ידוע. איסור הטמנת חמץ נלמד מ"לא ימצא", וחמץ שאינו ידוע אינו מוגדר "מצוי"¹.

נחלקו הראשונים בפירוש הגמ', אבל ראשית כל יש לעמוד על סתירה בגמ' עצמה. מצד אחד אומרת הגמ' שהיתה הוה אמינא שאין להאכיל חיה חמץ בשעה חמישית שמא היא תצניע את החמץ, מאידך גיסא אומרת הגמ' שהיתה הוה אמינא שמותר להאכיל חיה בלבד כיוון שהיא מצניעה את החמץ ואין עוברים עליו בבל יראה ובל ימצא. אם אין עוברים בבל יראה ובל ימצא על חמץ שהצניעה חיה, מדוע יש הוה אמינא שאסור להאכילה?!

ניתן לתרץ קושיא זו שיש הבדל בין הדין מדאורייתא לבין הדין מדרבנן. מדאורייתא אין עוברים בבל יראה ובל ימצא על חמץ שאינו ידוע. מדרבנן חכמים תיקנו בדיקת חמץ, ומשמעות התקנה לבדוק ולחפש ולמצוא את כל החמץ הבלתי ידוע, ולבערו. הצד הראשון של הצריכותא של הגמ' הוא, שאם המשנה היתה אומרת 'בהמה' בלבד, היינו חושבים שמותר להאכיל רק בהמה שאינה מצניעה והנותר מאכילתה גלוי לפנינו ונבערו, אבל חיה שמצניעה אסור להאכילה, מחשש שיבטל את תקנת חכמים לבער אפילו חמץ שאינו ידוע. הצד השני של הצריכותא הוא, שאם המשנה היתה אומרת 'חיה' בלבד, היינו חושבים שחיה שמצניעה ואין חשש לאיסור דאורייתא מאכילים, אבל בהמה שאינה מצניעה ויש חשש לאיסור דאורייתא אין מאכילים, חידשה המשנה שמותר להאכיל גם חיה וגם בהמה, ואין לחשוש שמא תצניע, ואין לחשוש שמא לא יבער.

למדנו מהסבר התוס' לסוגיה שהטמנת חמץ עובר על איסור דאורייתא של בל יראה ובל ימצא, אבל חמץ הטמון ללא ידיעתו מותר מהתורה ואסור מדרבנן בלבד.

יש ראשונים החולקים על התוס', ואינם מקבלים את חידושו, שאין עוברים מהתורה על חמץ שאינו ידוע, לפיכך הם מפרשים את הסוגיה בדרך אחרת. המאירי [ד"ה אמר המאירי] מפרש

¹ גם רש"י (ד"ה ואי תנא חיה) כותב שאין עוברים בבל יראה ובל ימצא על חמץ שחיה מצניעה. עיין בס"א הגורס ברש"י: "נהי דעבר בבל ימצא בבל יראה לא עבר". אולם לגרסה זו אין מובן, האם יש הבדל בין לעבור על לאו אחד לבין לעבור על שניים?!

שמדובר בסוגיה לאחר ביטול חמץ, וממילא אין עוברים על בל יראה ובל ימצא. החששות שעולות בהוה אמינה של הגמ' הם שמא לא יבער את החמץ שהבהמה והחיה משאירות ויכשל באיסור אכילת חמץ, ושמא לא יבער ויבטל מצוה מדרבנן של בדיקת חמץ וביעורו. הצד הראשון של הצריכותא הוא, שאם המשנה היתה אומרת שמותר להאכיל בהמה הייתי חושב שאסור להאכיל חיה שמא תצניע, והבעלים לא יבערו את החמץ המוצנע, והם יעברו על איסור דרבנן של השהיית חמץ לאחר ביטולו. הצד השני של הצריכותא הוא, שאם המשנה היתה אומרת שמותר להאכיל חיה, היינו חושבים שרק חיה שמצניעה ואין חשש שיכוא למכשול, לאכול חמץ בפסח, אבל בהמה שאינה מצניעה אולי יתרשל בביעורו, ויכוא לידי מכשול².

הר"ן [ד"ה אבל חיה] מפרש פירוש דומה לתוס', אבל יש הבדל מהותי בין שני הפירושים. כותב הר"ן: "אבל חיה דאי משיירה מצנעא ליה, נראה לי דהכי פירושו דכיון שדרכה להצניע הוה כמטמין שאף על פי שאם (מצה) [מצא] (ו) חמץ בביתו לאחר בדיקה אינו עובר עליו למפרע... היינו בנשאר שם שלא מדעתו אבל כשנותן אותו לפני חיה שדרכה להצניע הרי הוא כמטמין, קא משמע לן דלא דלילמא לא שיירא ולא מצנעא". משמע מדבריו, שאין עוברים על חמץ שאינו ידוע, אבל עוברים על חמץ הנמצא במקום שמוחזק בו חמץ, שהחזקה מגדירה את החמץ כחמץ ידוע³.

לשיטת התוס' אין עוברים על חמץ שאינו ידוע, אפילו במקום שהוחזק בו חמץ, ולפיכך יש להסביר את ההוה אמינא שאסור להאכיל חיה, משום חיוב ביעור מדרבנן בלבד. לשיטת הר"ן עוברים על חמץ הנמצא במקום שהוחזק בו חמץ אפילו כשהחמץ אינו ידוע לו, ולפיכך הוא מפרש שהיתה הוה אמינא שעוברים בבל יראה ובל ימצא על חמץ שחיה הצניעה⁴.

תוס' מוכיח שאין עוברים בבל יראה ובל ימצא על חמץ שאינו ידוע מסוגיית "הבודק צריך שיבטל". הגמ' [ו:]: מקשה מדוע מבטלים חמץ בשעת בדיקה הרי ניתן לבטל בשעת מציאת החמץ, מתרצת הגמ' שלא ניתן לבטל חמץ לאחר שעת איסורו. משאלת הגמ' מוכח שאין עוברים על חמץ שאינו ידוע בבל יראה ובל ימצא, שאם עוברים על חמץ שאינו ידוע, יש לבטל חמץ בשעת הבדיקה, כדי שלא יעבור בבל יראה ובל ימצא עד שעת מציאת החמץ.

רבינו דוד [ב. ד"ה בודקין את החמץ לאור הנר] מסביר, שאין עוברים בבל יראה ובל ימצא עד שעת מציאת החמץ, כיוון ש"לא ניתנה תורה למלאכי השרת". התורה אינה מחייבת אדם

² גם רבינו דוד [ד"ה אבל חיה] מסביר את הסוגיה לאחר ביטול, אולם הוא מפרש שלאחר תקנת חכמים לבדוק, דעתו לבטל רק חמץ שלא נמצא לו על ידי בדיקה, לכן הוא עובר בבל יראה ובל ימצא על חמץ על חמץ שבהמה משיירת. המהר"ם חלאווה [ד"ה ואי תנא חיה] מסביר את הסוגיה ללא ביטול, אבל הסברו חופף להסבר המאירי.

³ היה ניתן לבאר שלדעת הר"ן עוברים על חמץ שאינו ידוע, אבל בדיקה מצילה מהאיסור (או כיוון שזו דרישת התורה, או כיוון שהוא עשה ככל האפשר, ולא ניתנה תורה למלאכי השרת), אבל אם כך אין הסבר מדוע מותר להאכיל חיה שידוע שהיא מצניעה את החמץ. רבינו דוד שהולך בכיוון זה נאלץ להסביר את הסוגיה לאחר ביטול. אולם בר"ן בתחילת המסכת (א. באלפס ד"ה אלא, ועיין גם בחי' ד"ה בודקין את חמץ לאור הנר) מפורש שהוא מסכים עם רבינו דוד, ואין עוברים על בל יראה ובל ימצא מפני ש"סמכה התורה על החזקות", וצ"ע.

⁴ הפרי מגדים (סי' תלה משבצות זהב אות א) מבין כך את שיטת התוס'. הפני יהושע (כא. ד"ה בד"ה ואי אשמעינן) סובר שאין ראיה שזו שיטת תוס', וניתן לפרשו כפירוש שפירשנו את הר"ן.

העושה את כל מה שהוא מחוייב. כיוון שאדם בדק חמץ כראוי, אין הוא עובר על כל יראה וכל ימצא. לפי שיטת רבינו דוד אין ראייה מהגמ' שאין עוברים על חמץ שאינו ידוע.

סיכום

נחלקו הראשונים האם עוברים על חמץ שאינו ידוע בכל יראה ובכל ימצא:

א. תוס': אין עוברים על חמץ שאינו ידוע בכל יראה ובכל ימצא, אפילו לא במקום המוחזק בחמץ.

ב. ר"ן: אין עוברים על חמץ שאינו ידוע בכל יראה ובכל ימצא, אבל חמץ הנמצא במקום המוחזק בחמץ מוגדר כחמץ ידוע ועוברים עליו.

ג. רבינו דוד, מאירי, מהר"ם חלאוה [כא.]: עוברים על חמץ שאינו ידוע בכל יראה ובכל ימצא⁵.

הלכה

דין חמץ שאינו ידוע אינו מובא בשו"ע כיוון שלכולי עלמא חייבים מדרבנן לבערו.

⁵הב"ח (סי' תלד מחודש ג ד"ה ויש לדקדק על לשון רבינו) כותב שכו"ע סוברים שאין עוברים על חמץ שאינו ידוע.